

שבחי העבר וטעמיו

מה שראיתי... זכרונותיו של יחזקאל קוטיק, מהדורה מתורגמת ומבוארת בידי דוד אסף, הוצאת המרכז לחקר תולדות היהודים בפולין ומורשתם, המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ט.

מהדורה מפוארת! אי אפשר כלל להגזים בשבחה. מדובר בתרגום מיידיש של החלק הראשון מספרו של יחזקאל קוטיק מינוע זכרונות, שראה אור ב־1912. במבוא המפורט והבהיר מְסַפֵּר המהדיר, דוד אסף, את תולדות הספר ואת תוכן חלקו השני, שעדיין לא תורגם. החלק השלישי נכתב ואבד, ואילו הרביעי לא יצא, כנראה, מגדר התכנון (עמ' 25).

מי שיטול בידו את הספר במקורו יוכל אפילו מתוך סקירה מרפרפת לעמוד על העבודה העצומה ותבונת הדעת שהשקיע החוקר והמתרגם (יחד עם אימו, הגב' רחל קרונה) בפרישה העמוקה ורחבת-התנופה במבוא ובהערות. ואין כמעט פינה, ולו גם הנידחת ביותר שהמהדיר לא בחן, לא בדק, לא בירר בה כל פרט על עומקו והקשריו. בקיצור: דוד אסף הרחיב את אופקיהם של זכרונות יחזקאל קוטיק והפך אותם למקור חי של ידע היסטורי והבנה, בגיוון הזיקה בין המסופר לקוראיו לדורותיהם.

הספר במקורו (מונחת לפני מהדורת כלל־פּאָרלאַג, ברלין 1922) מביא עם פתיחתו את מכתבו של שלום־עליכם מיום 10.1.1913, שנשלח למחבר לווארשה ממקום מושבו של הסופר בלזאן שבשווייץ.

המכתב גרוש סימני־קריאה־ופליאה ומביע התפעלות בלתי בלומה. מן הראוי להביא שורות אחדות בלשון המקור, לאמור:

"איך געדענק שוין נישט דאָס יאָר, וואָס איך זאָל אַזוי פֿיל הנאה האָבן, אַזוי פֿיל תענוג — אמתער תענוג רוחני! — דאָס איז נישט קיין בוך — דאָס איז אַן אוצר, אַ גאָרטן, אַ גן־עדן פֿול מיט בלומען און מיט פֿויגלגעזאַנג" (עמ' 9).

"איני זוכר מתי היתה לי הנאה כזאת, כזה עונג — תענוג רוחני אמיתי! אין זה רק ספר — זה אוצר, גן, גן־עדן מלא פריחה ושירת ציפורים" (תרגום דוד אסף, עמ' 88).

קורא כשלום־עליכם התבשם לא רק מן המסופר, אלא גם מן הנוסח, מן הלשון, מן הנעימה, מן ההודעות עם הדמויות השונות, ממעשה האמנות. וכמוהו — גם

קוראים ומבקרים רבים. אלא שקוטיק לא היה סופר מובהק ומוכר. בימי הופעת הספר הוא עגן באחת התחנות הרבות במסלולי חייו. לא בקמניץ ליטבסק, אלא דווקא בווארשה הבירה, בה החזיק בית־קפה ומסעדה, שהיתה מעין בית־ועד לסופרים, עיתונאים ואף לאנשי עמל למיניהם.

דוד אסף מבקש במבואו לברר את היחס בין המושגים 'אוטוביוגרפיה' ו'זכרונות' (עמ' 13–14, ובעיקר הערה 3). ההפרדה אינה פשוטה, כי הרי כל — או כמעט כל — אוטוביוגרפיה כתובה מתוך זכרון: איש או אשה שעברו כברת־דרך בחייהם מוצאים טעם לסקור מתוך רטרוספקטיבה את מהלך חייהם ואת נסיבותיו. אלא שהעניין בחומר זה נשען דווקא על צרור נקודות־הראות המתחבר אל החיבור. עבודת הנמלים החרוצה והמקיפה של דוד אסף באה להעיד על עובדה זו. לא הרי קריאת זכרונות קוטיק ללא ה'אפאראט' האדיר של דוד אסף כהרי קריאתם בעזרתו. וכל קורא נהנה, כמובן, לפי דרכו. וד"ל.

יתר על כן: ההערות והמבוא המאלף של המהדיר אינם פורשים השקפה כלפי הכתוב, אלא מרחיבים את שדה־הראייה, מעוררים סקרנות, ומבליטים את העובדה, שגם ההיסטוריה נשענת על צירוף של טקסטים ואינטרפרטציה שלהם, החושפים אור אל רזי הפרד"ס.

הספר עשיר בדמויות, בסיפורים, בדראמות, בתיאור של ניגודים בין אנשים, בין חברות, בין יהודים לפריצים, בין פריצים לאיכרים, בין חסידים ל'מתנגדים', בין ילדים למבוגרים, בין אנשים ונשים — והכול שרוי במסגרת ממוקדת של עיר קטנה וסביבתה. חיים קולחים, עשירים, אחוזים שורשית במרחב המצומצם של העיר הקטנה.

המושג הנדוש והמשופשף 'גלות', שכל יהודי מפרש אותו כטעמו, על פי אורחות חייו וידיעתו, מקבל פתאום שלל גוונים נוסף. העבר מתחיל לחיות, אף כי הדברים עולים בשרטוטים דקים, ולפעמים רק ברמזים.

וכבכל 'סאגה', שיש בה ממידות המיתוס, מתנוססים גם בזכרונותיו של קוטיק ברקע דמויות הגבורה של סבא אהרן־לייזר, הנדיב והאכזר, הפיקח והאליים, היודע לפשר וגם להנחית מכות, ורעייתו — הסבתא ביילע־ראשע, החכמה ממנו והצנועה, הדומינאנטית ונחבאת אל כליה כאלמונית, הדמות האידיאלית של בעלת־הבית, האשה והאם.

ולא צריך לשכוח שכל דמות וכל פרט כתוב לא רק מורכב ממנו ובו מדמות המתואר והמתאר, אלא גם מדליק את דמיונו של הקורא, והקוראים כל־כך שונים זה מזה...

הספר במהדורתו העברית מבליט הן את מעשה הסיפור של המחבר והן את מעשה התרגום והמחקר של המהדיר. ולנו נשאר רק להודות על המאמץ שהושקע ולאחל לחוקר להוסיף ולהרבות במפעלים מעין זה.